

Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımının Toplumsal-Mekansal Boyutları: Türkiye Uygulamaları Üzerine Bir Tartışma*

Socio-spatial Dimensions of Sustainable Development Approach: A Discussion on the Implementations in Türkiye

Murat Çevik**

Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO), Ankara

Öz: Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, gündeme geldiği 1980'lerden günümüze, yaşanan gelişmeler doğrultusunda kurumsallaşmış ve küresel düzeyde yerleşmiş bir kapsam ve yapılanmaya kavuşmuştur. Bu süreçte, yerel ve bölgesel düzeyde somut uygulamaları sayesinde etki ve sonuçları gözlemlenebilir ve ölçülebilir bir düzeye erişen yaklaşımın, toplumsal, iktisadi ve çevresel yansımaları, mekansal boyutta da kendisini göstermektedir. Uygulamaların sonuçlarının toplumsal ve doğal/çevresel yapılarla olan etkileşimleri, mekansal örgütlenme ve süreçleri etkileyebilecek gelişmeleri de beraberinde getirmektedir. Küresel "müdahil"lerin teknik ve mali destekleriyle, yerel ve ulusal "faydalanıcı"lar tarafından geliştirilen ve hayata geçirilen "proje" uygulamaları ile ortaya çıkan bu süreçler, toplumsal-mekansal gelişmeleri çözümleme ve planlama yaklaşım ve süreçlerimizi gözden geçirerek, güncelleme ve gerekirse yeniden tanımlamamız gereğini gündeme getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Toplumsal-mekansal Gelişme, Yaşam Kalitesi, Taşıma Kapasitesi, Mekansal Planlama.

Abstract: Sustainable development approach, has reached a globally institutionalised content and status today, in line with the developments since 1980's, when it came to the agenda. In this process, the the social, economic and environmental reflections of the approach, of which its impacts and results become observable and measurable with the help of its implementations, also can be seen in the spatial dimension. The interactions of the results of the implementations with the social and environmental/natural structures, also take the developments which have impacts on spatial organisations and processes with them. These processes emerged with the implementations of the "project"s and "programme"s, developed and implemented by the local and national "beneficiaries", with the technical and financial support of the global "intervenors", bring up the necessity of re-thinking, revision or, if needed, re-defining of our approach for analysis and planning of socio-spatial developments.

Keywords: Sustainable Development, Socio-spatial Development, Life Quality, Carrying Capacity, Spatial Planning

1. Giriş

Sürdürülebilir Kalkınma, gündeme geldiği 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, tüm boyut ve bileşenleriyle, çeşitli bilim ve uzmanlık alanlarında kavram ve uygulama düzeylerinde tartışma ve inceleme konusu olmuş bir yaklaşım olmuştur. Başlangıçta toplumsal-iktisadi-çevresel faaliyetlerin bir kesişim kümesi olarak tariflenen yaklaşımın, görece olarak kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içerisinde meydana gelen gelişmelere ve yaşanan dönüşümlere bağlı olarak gelişmesiyle birlikte tanım ve kapsamı ile, gelişen yaklaşımın uygulamaları da aynı şekilde değişim ve gelişim göstermiştir. Yerel ölçekte karşılaşılan "çevresel" sorunların, alınacak teknik-teknolojik önlemlerle giderilebileceği

* "Sürdürülebilir Kalkınma Uygulamalarının Çevresel ve Toplumsal-Mekansal Etkileri Kapsamında Yerel "Sürdürülebilir" Kalkınma Stratejileri için İlke ve Yöntemler Üzerine bir Tartışma" başlığıyla, 13. Ulusal Bölge Bilimi-Bölge Planlama Kongresi'nde yazar tarafından sunulan bildiri çerçevesi temel alınarak, sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının toplumsal-mekansal etkilerinin belirlenmesine yönelik olarak yürütmekte olduğu araştırma çalışması kapsamında, tartışma çerçevesini paylaşmak ve geliştirmek amacıyla hazırlanmıştır. Okuyucuların görüş ve önerilerini ileterek çalışmaya katkıda bulunmaları beklenmektedir.

**İletişim Yazarı: e-posta: murat.cevik@kentvebolge.net

düşüncesinin uygulamalarını kapsayan bir çerçeveden, biyolojik çeşitlilik ve temiz enerji uygulamalarının, toplumsal algı ve yaşam biçimlerinin dönüşümünü hedefleyen sosyo-ekonomik süreçlerle bütünleşik olarak tasarlanması, geliştirilmesi ile tüm boyut ve ölçeklerde hazırlanacak stratejilere yansıtılmasını da kapsayan çok bileşenli bir yaklaşımı tarifleyen bir aşamaya geldiğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Bu gelişim sürecinde, Birleşmiş Milletler (BM) örgütü başta olmak üzere, uluslararası “müdahiller” olarak tanımlanabilecek kuruluş ve yapılanmaların, uluslararası hukuksal, teknik ve mali düzenlemeler ile birlikte özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının giderek artan bir etkinlik düzeyine sahip olarak yer aldığı sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının, başlangıçtaki “çevreci” anlayışın çok ötesinde çok taraflı ve bileşenli bir süreç ve yapılanmayı da ürettiğini gözlemlemek mümkündür. Yerelden küresele, küreselden de yerele doğru işleyen bu döngüsel işbirliği ve etkileşim süreci, yerel-bölgesel ölçek ağırlıklı olmak üzere toplumsal-iktisadi ve çevresel boyut ve süreçlerde de bir dönüşüme yol açmaktadır. Tabii ki beraberinde, açıkça tanımlanmamış olsa da -özellikle uygulamaların yaratacağı öngörülen ve gözlemlenen etkileri açısından- (toplumsal-)mekansal süreçlerin de yakın gelecekte belirginleşmesi sözkonusu olacak etkileşimini de gündeme getirmektedir.

Bu bildiri ile, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının günümüzdeki tanım ve algısına atıfla olarak, yukarıda atıfta bulunulan “müdahiller” tarafından çerçevesi belirlenerek, yerel yapılarca geliştirilerek hayata geçirilen bazı örnek uygulamalardan edinilen deneyimler ışığında, yaklaşımın ve uygulama sürecinin olası toplumsal-mekansal etkileri ve bu olası etkilerin mekansal süreçlerde değerlendirilmesine yönelik bir tartışma çerçevesi geliştirilmeye çalışılacaktır. Bildirinin amacı, yaklaşım ve yansımalarına yönelik bir değerlendirme yapmanın dışında, (toplumsal-)mekan boyutunda yaklaşımın uygulamalarının değerlendirilmesine yönelik bir sorgulamanın geliştirilmesinde çıkış noktası ve temel yaklaşımda gözönünde bulundurulması gerektiği düşünülen konuları tartışmaya açmak olarak belirtilebilir.

2. Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımının Gelişimi²

Tartışmamızın çerçevesinin oluşturulmasında, özellikle uygulama çerçevesine zemin oluşturan süreç ve temel gelişmelerin algılanması açısından önem taşıdığı düşünülen, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının gelişimine kısaca değinmekte yarar görmekteyiz.

Kavramsal açıdan bakıldığında, başlangıçta, “günümüzün ihtiyaçlarının gerektirdiği kalkınmanın, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama kabiliyetini ortadan kaldırmadan gerçekleşmesi” (Brundtland Raporu, s.54) şeklinde ifade bulan sürdürülebilir kalkınma, günümüzde “yaşam kalitesinin, çevredeki yaşamı destekleyici doğal sistemlerin taşıma kapasitesi içerisinde kalacak şekilde iyileştirilmesi” (IUCN, UNEP, WWF) şeklinde tanımlanmaktadır³. Bu gelişim sürecinde öne çıktığı görülen iki temel kavram, insan yaşamına ilişkin nitel bir içeriğe sahip olan “yaşam kalitesi” ve doğal yaşam alanlarının insanla birlikte diğer canlılar için yaşamsal bir kaynak olarak kullanılabilirlik düzeyine ilişkin, ağırlıklı olarak nicel bir içerikte olan, “taşıma kapasitesi”dir.

Sürdürülebilir Kalkınma yaklaşımının, üç temel dönemsel anlayışla geliştiğini söylemek mümkündür. Başlangıcında, nüfus artışı, çevre kirliliği, denetimsiz göç, düzensiz kentleşme gibi toplumsal ve çevresel sorunların, yerelde alınacak teknolojik önlemler ve altyapının iyileştirilmesiyle çözülebileceği düşüncesi temel alınmış; ancak, “yakınlaşan- küçülen” dünyada, yerel sorunların ülke içine ve- veya dışına sıçraması, karşılıklı etkileşimi nedeniyle, ortak bir sorun oluşturması, ortak akıl birliğiyle çözülmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde, teknolojik çözümlerin maliyetindeki yükseklik ve yetersizlik, mevcut teknolojik yapının sorunları çözme olasılığını düşürmüştür. Teknoloji odaklı bu sorun çözme yaklaşımının yerini, doğal yapı ve kaynakların yaşamsal işlev ve değerlerinin

² Çevik, M. (2010) “Sürdürülebilir Kalkınma Uygulamalarının Çevresel ve Toplumsal-Mekansal Etkileri Kapsamında Yerel “Sürdürülebilir” Kalkınma Stratejileri için İlke ve Yöntemler Üzerine bir Tartışma”, 13. Ulusal Bölge Bilimi-Bölge Planlama Kongresi, Mart 2010, İstanbul (yayımlanmamış bildiri metni-Bölüm 2 den derlenmiştir)

³ BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, 2008, s.6

çok daha ayrıntılı ve kapsamlı olarak farkına varıldığı yakın dönemde, insanın/toplumun yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve bunun sürekli olması için, “ekosistem hizmetleri” kavramına da işaret eden, yaşamı destekleyici doğal yapıların bütünlüğü ve taşıma kapasitesi gözönüne alınmasının zorunluluğu sözkonusu olmuştur.

Günümüzde, yaklaşımın üç temel bileşeni olan iktisadi, toplumsal ve çevresel-doğal yapılar açısından bakıldığında;

-Doğanın ve kaynaklarının değerinin, karar verme süreçlerinde mali ve toplumsal bir değişken olarak yer alması,

-Planlama ve yönetimde doğal sistemlerin ihtiyaçlarının da karşılandığı akılcı sistemlerin geliştirilmesi ve uygulanması,

konularının önemsendiği ve özellikle farklı düzeylerdeki kalkınma stratejilerinin geliştirilmesinde ve uygulamalarda başlıca gündem maddelerini oluşturduğu görülmektedir.

Tarihsel gelişimi ve özellikle uluslararası düzeydeki kurumsallaşması açısından bakıldığında, iktisadi ve toplumsal kalkınmanın “çevre” ve “doğal yaşam alanları”nın korunması ile birlikte gerçekleştirilebileceğine yönelik bir bakış açısına sahip olan yaklaşımın, son 30 yıl içerisinde yoğun ve hızlı bir gelişim ve yaygınlaşma gösterdiği gözlenmektedir. BM Çevre Programı’nın (UNEP) kuruluş kararının alındığı BM İnsan Çevresi Konferansı’nın Stockholm’de düzenlendiği ve Stockholm Bildirgesi ile tarihe geçen 1972 yılında, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü’nde (MIT) çalışan uzmanlar D. Meadows, D. Meadows ve J.Randers tarafından hazırlanan ve 1968 yılında kurulan Roma Kulübü tarafından yayınlanan “Büyümenin Sınırları” raporu, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının başlangıcını oluşturan en önemli bilimsel yayınlardan kabul edilmektedir.

Hemen ardından, IUCN, UNEP ve WWF tarafından hazırlanarak 1980 yılında yayınlanan “Dünya Koruma Stratejisi” ile BM Genel Kurulu’nun 28 Ekim 1982 tarih 37/7 sayılı ilke kararı ile kayda geçen “Dünya Doğa Şartı” ile devam eden süreç 1983 yılında, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun kurulmasıyla devam etmiştir. 1987 yılında, yaklaşımın temel kaynak yayını olarak bilinen ve Komisyon başkanı Gro Harlem Brundtland’ın adıyla da anılan “Ortak Geleceğimiz” raporu yayınlanmış ve 1992 yılında da BM Çevre ve Kalkınma Konferansı Rio’da gerçekleştirilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma için önemli ve somut bir uygulama aracı olarak tanımlanan “Gündem 21” ile, küresel, ulusal ve yerel düzeyde Konferans kararları ile, atıf yapılan uluslar arası düzenlemelerin, siyasa ve eylemlerin uygulanmasına yönelik kurumsal ve mali yapılanmanın tariflenmesiyle birlikte, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının kurumsallaşmasında en önemli adım da atılmış oldu. Uygulamanın mali kurumsal yapısı olarak Küresel Çevre Fonu’nun (GEF) 1994 yılında yeniden yapılandırılması, teknik ve idari izleme amacıyla da Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, BM İktisadi ve Toplumsal İşler Dairesi (UNDESA) Sürdürülebilir Kalkınma Dairesi yapıları başta olmak üzere ilgili BM birimlerinin etkinleştirilmesi, bu kurumsallaşma sürecinin öne çıkan adımlarıdır.

1990’lı yılların gündeminde giderek artan bir yer ve öneme sahip olan yaklaşım, 2000’li yıllara gelindiğinde uluslararası ve ulusal düzeyde gelişmekle birlikte yaygın bir kurumsallaşma ve örgütlenme yoluna da gitmektedir. Özellikle, 2000 yılında gerçekleştirilen Binyıl Zirvesi’nde belirlenen Binyıl Kalkınma Hedefleri’nin de kazandırdığı ivme ile birlikte, BM eşgüdümünde yürütülen bu alandaki çalışmalar ve ülke ofisleri üzerinden hükümetler, özel sektör kuruluşları ve sivil toplum örgütleriyle geliştirilen işbirlikleri, ortaklıklar ve projeler ile yaklaşımın artık yoğun bir uygulama aşamasına geçtiği görülmektedir. Bu süreçte, özellikle Avrupa Birliği başta olmak üzere ulus-üstü bölgesel birliklerin de sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını ve bu yaklaşımdan temellenen çevresel, toplumsal ve iktisadi siyasa ve uygulamaları idari ve kurumsal yapıları ile birlikte özellikle toplumsal-iktisadi alandaki uygulamalarına yansıtma girişimleri, süreci hızlandıran, pekiştiren ve kurumsallaştıran adımlardır.

Türkiye’de de, bu sürece paralel olarak “çevre ve kalkınma” ilişkisinin, anayasal bir hak olan “sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı” çerçevesinde geliştirilen Çevre Mevzuatı dışında, kalkınma ilişkisinin kurularak, Rio Konferansının gerçekleştirildiği 1992 yılını da kapsayan 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) döneminden itibaren ulusal siyasa belgelerinde yerini almaya başladığı

görülmektedir. Bu dönemi izleyen 7. BYKP döneminde, Gümrük Birliği Anlaşması ile AB ile ilişkilerin yeni bir aşamaya geçişi, Ulusal Çevre Eylem Planı'nın hazırlanması ve Yerel Gündem 21 çalışmalarının etkin bir şekilde yürütülmeye başlanması ile, özellikle farklı toplum kesimlerinin etkinlikleri ile çevre ve kalkınma konularında söz ve eylem sahibi olma düzeylerindeki artış, ulusal düzeyde de yeni bir aşamaya geçişin göstergeleri olmuştur. Özellikle İstanbul'da 1996 yılında gerçekleştirilen HABITAT II zirvesi ile ülke gündeminde yoğun bir şekilde yer alan ve zirve hazırlık sürecinde yüksek sayıda sivil toplum kuruluşu, özel sektör ve diğer örgütlü kesim etkinliklerinin ortaya çıkardığı bilgi paylaşımı, iletişim ve etkileşim süreçleriyle pekişen "çok taraflı" ve "müdahil" sayısı giderek artan (oydaşma, yönetim gibi kavramların da geliştiği) bir yönetim, işbirliği ve katılım anlayışı gelişmiştir. Bu süreç, aynı zamanda çevre ve kalkınma alanı ile alt başlıklarında (cinsiyet eşitliği, biyolojik çeşitlilik, kırsal kalkınma, vb.) özellikle dış kaynaklı mali destek kuruluşlarınca desteklenen "projecilik" döneminin başladığı bir süreç olarak da gözlemlenmiştir. Bu süreç, halen gelişerek ve genişleyerek tüm toplumsal, çevresel/doğal ve gizil olarak da mekansal süreç ve boyutlar ile etkileşim içerisinde "sürdürülmekte"dir.

Sürdürülebilir Kalkınma yaklaşımının ülkemizde kurumsallaşması açısından, özellikle son 10 yılda atılan diğer önemli adımlar, Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Raporu'nun 2002 yılında yayınlanması, 2003 yılında AB Üyelik müzakerelerinin başlatılması ve Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun 2005 yılında kurulması olarak sayılabilir. Ayrıca bu dönem, ulusal ve bölgesel kalkınma alanındaki yaklaşımların, başta AB olmak üzere küresel müdahillerin etkisiyle yeni gelişme ve düzenlemelerle şekillendiği bir dönem olmuştur. AB uyum sürecinde, il idari sınırlarının temel mekansal birim olarak alındığı, bir ya da birkaç ili kapsayan 26 istatistikî bölge biriminin (NUTS) oluşturulması, bu birimlere denk düşen kalkınma ajanslarının kurulması çalışmaları ve son dönemde bir çoğunun faaliyete başlaması, uluslararası mali kaynakların proje tabanlı uygulamalara açılarak bir "AB Projeciliği" sürecinin yaygınlaşması gibi toplumsal ve yönetsel süreçler son on yıl içerisinde hızlı bir şekilde gündemde yer bulmuş temel başlıklardır. Yakın dönemde de Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nın eşgüdümünde, Avrupa Birliği mali ve BM Kalkınma Programı (UNDP) teknik desteği ile yürütülen "Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi" kapsamında yürütülen çözümleme, siyasa oluşturma ve örnek uygulama (hibe programı) çalışmaları sonucunda, yaklaşımın ülkenin kalkınma yaklaşımına ilişkin belgelerde ve kurumsal yapılandırılmasında resmi olarak yerini aldığı görülmektedir. Bu çalışma ile, Türkiye için sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı "genç ve dinamik nüfusu, hızla büyüyen ekonomisi ile Türkiye, Anadolu'nun benzersiz doğasını sadece tüketilecek bir kaynak olarak değil, yaşamın kendisi olarak ele alıp, gelecek nesillerinin refahını da gözeterek, ekonomisinin rekabet edebilirliğini ve insanların yaşam kalitelerini arttırmayı hedeflemektedir."⁴ olarak tanımlanmıştır. Aynı sürecin en somut ve resmi çıktısının, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından hazırlanan ve Mart 2010'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "KENTGES – Sürdürülebilir Kentsel Gelişme için Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı" olduğu görülmektedir. Eylül 2009- Mart 2010 Döneminde yoğunlaşan hazırlık sürecinde gerçekleştirilen çalıştaylar sonucunda 4 ekseninde 37 tema, 116 strateji ve 729 eylem seti oluşturulan planın, uygulama boyut ve süreçlerinin de ayrıca tartışılması yararlı olacaktır.⁵

Halihazırda süreç, Kyoto Sözleşmesi'ne 2009 yılında taraf olunmasının da sağladığı ivmeyle, başta BM ve AB tarafından mali ve teknik boyutta desteklenen, küresel iklim değişikliğine uyum odaklı olarak kurgulanan çeşitli ölçeklerdeki kalkınma programları ile büyük ölçekli proje faaliyetleri ile sürmektedir.⁶

Kısacası süreç, beraberinde uluslararası kalkınma örgütlerinden, küresel ve ulusal düzeyde faaliyet gösteren özel sektör şirketlerinin mali ve teknik boyutta kaynak sağladığı; sivil toplum

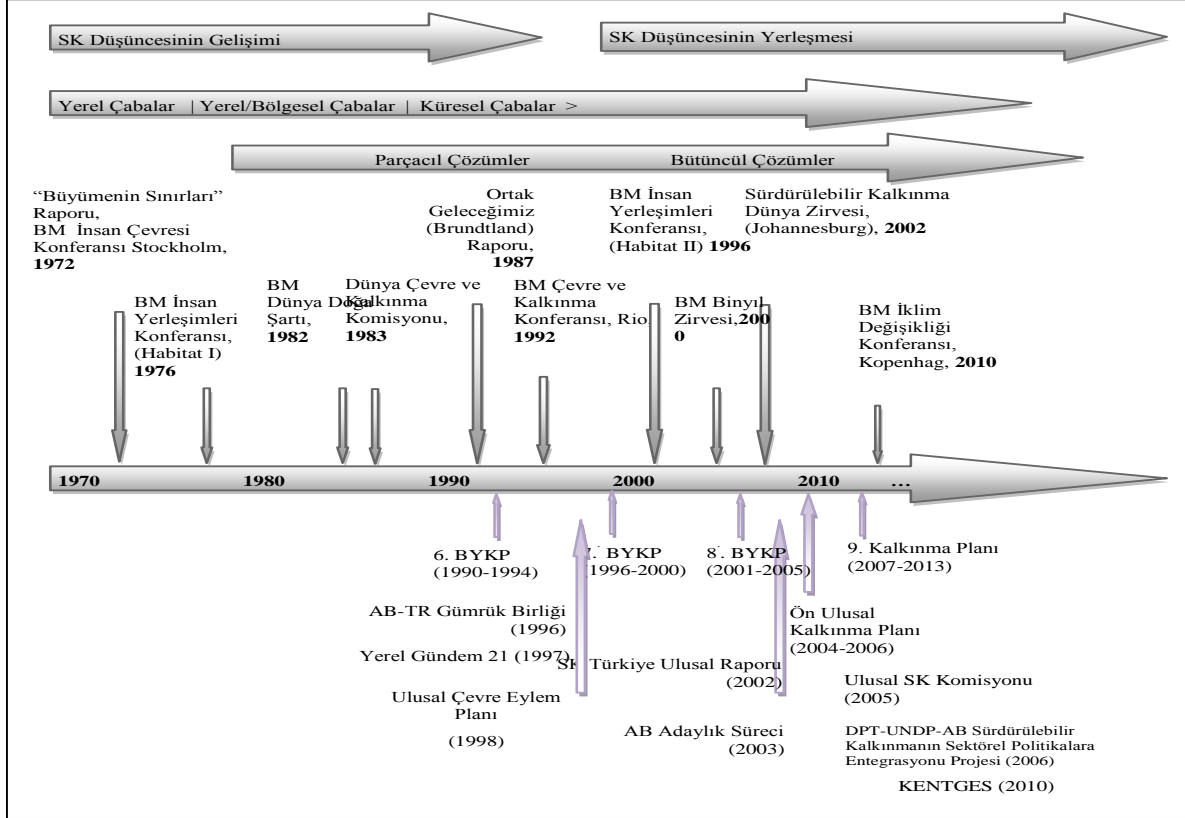
⁴ BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi, 2007

⁵ T.C. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı (2010) "KENTGES – Sürdürülebilir Kentsel Gelişme için Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı", Ankara, (<http://www.bayindirlik.gov.tr>, 01.11.2010).

⁶ BM Kalkınma Programı Türkiye Ülke Ofisi Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Programı, www.undp.org.tr, (01.11.2010)

kuruluşları, bilim ve araştırma kurumları ve yerel yönetimlerin de bu kaynaklardan yararlanarak “projeler” yolu ile “sürdürülebilir bölgesel-yerel kalkınma” uygulamalarını geliştirdikleri çok taraflı ve çok bileşenli bir ilişkiler ağının gelişmesini beraberinde getirmektedir. Bu gelişme, tüm toplumsal-iktisadi gelişmelerde gözlemlendiği şekilde, mekansal boyutta da etkileşime açık bir nitelik taşımaktadır.

Şekil 1 – Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımının Gelişim Süreci

Kaynak: BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, 2008 (den güncellenmiş ve sadeleştirilmiştir)

Yukarıda kapsamlı olarak değinilen, yaklaşımın gelişim ve uygulama sürecinde etkin rol oynayan, özellikle uluslararası ölçekte kurumsallaşmış yapıların, giderek artan düzeyde ve ilk çıkış noktalarından yapısal ve yöntemsel farklılaşmalar göstererek evrilen bir biçimde “müdahil”lik kapsamalarını dönüştürdükleri ve pekiştirdikleri gözlemlenmektedir. Hatta, bu müdahillik, farklı ulusal, bölgesel ve yerel kaynaklardan derlenen teknik ve mali birikimlerin kademeli olarak “yerel” ve “bölgesel” uygulamalar ile sentezlenmesiyle, özgün koşullara göre farklılaşan uygulamaların geliştirilmesini de sağlamaktadır. Bu gelişmeler, iyimser bir nesnellikle değerlendirildiğinde farklı çözüm ve uygulamaların küresel ölçekte, benzer nitelik ve özgünlüklere sahip “yerel”lerde uygulanarak, yaklaşımın tanımında da yer alan, yaşamı destekleyici sistemler olarak belirtilen doğal yaşam alanlarının, yerel ölçeği aşan küresel ağ örüntüsünün yaşaması için gereksinim duyulan “taşıma kapasitesi” aşılmadan, “yaşam kalitesi”nin artırılması açısından olumlu değerlendirilebilmektedir.

Sözgelimi, yukarıda belirtilen çerçevede uluslararası kuruluşlarca sağlanan teknik ve mali desteklerden, kısmen ya da tamamen yararlanılarak geliştirilen bir temiz enerji ya da iklim değişikliğine uyuma yönelik bir yerel tarımsal üretim modeli uygulamasının sonuçları, bu kuruluşlarca yerelin ötesinde, ulusal ve uluslararası ölçekte yayılarak, benzer toplumsal, iktisadi, hatta doğal/çevresel özelliklere sahip başka ülkelerdeki “yerel”lerde bir model olarak uygulanabilmekte ve özellikle kırsal kalkınma boyutunda, olumlu sonuçlar yaygınlaştırıldığı bu alanlarda da

sağlanabilmektedir. Bu noktada, belirtilen uygulamanın gerçekleştirilmesi için doğal/çevresel kaynakların mevcut olduğu varsayımından yola çıkılarak, “yerel-bölgesel” beşeri, teknik ve mali kaynakların yeterlilik ve “sürdürülebilirlik” durumunun sorgulanması gerekmektedir. Bu sorgulama, beraberinde sözkonusu uygulamanın ortaya çıkardığı ya da çıkarması olası toplumsal-iktisadi gelişme ya da dönüşümün mekansal boyuttaki yansımalarının da değerlendirilmesini getirecektir.

Uygulamaların toplumsal-mekansal etkilerinin kapsam ve boyutlarını tariflemek ve tartışmamıza temel oluşturabilecek tespitleri gerçekleştirmek için, yukarıda aktarılan kapsamda gerçekleştirilmiş olan bazı örneklerden sentezlenen bir “proje uygulama” kurgusu üzerinden çözümleme yapmak uygun olacaktır. Örnek kurgumuz, özellikle çevre ve kırsal kalkınma odaklı destek programlarında öne çıkan temiz enerji ve organik tarım konularında yürütülmüş olan ve “müdahil” olarak tanımladığımız yapıların en fazla yer aldığı uygulamalardan esinlenilerek geliştirilmiştir.⁷

Mali ve teknik destek programları kapsamında sağlanan “proje” desteklerine, yine bu kuruluşlarca yürütülen, “yarışmacı” başvuru ve kabul süreçlerinden olumlu yanıt alarak destek almaya hak kazanan “hibe faydalanıcısı” kuruluşlar (sivil toplum kuruluşu, yerel yönetim, kamu kurumları, özel şirketler), belirli bir süre ve faaliyet çizelgesi doğrultusunda, hedefledikleri etkinlikleri gerçekleştirmektedir. Örneğimizde, organik tarımsal üretim ve hayvancılık için uygun koşullara sahip kırsal bir bölgede, bir organik tohum üretim ve işleme tesisiyle birlikte, biyogaz tesisinin kuruluşunun bu destekler çerçevesinde, bölgesel faaliyet gösteren bir tarımsal üretim ve besicilik kooperatifi tarafından gerçekleştirildiğini kurgulamaktayız. İlk aşamada, projeye dahil olan ve sahip oldukları arazinin toprak yapısı organik üretime uygun olan belirli sayıda çiftçiye, yörede yüzyıllardır yaşayan, genetik olarak değiştirilmemiş “ata tohumu” olarak da adlandırılan yerli tohumlar temin edilmiş; ekim döneminde bu tohumlar, etkin sulama yöntemleri kullanılarak ekilmiştir. Aynı zamanda, kooperatife ait arazide kurulan biyogaz tesisinde, tesisin optimum işleyişine uygun sayıda büyükbaş hayvandan temin edilen gübrelerin değerlendirilerek, biyogaz elde edilerek kooperatifin ürün işleme tesisinin ihtiyacı olan ısı ve elektrik enerjisinin büyük bölümünü sağlaması mümkün olmaktadır. Bununla birlikte, bu işlemde ortaya çıkan kimyasal süreçler sonrasında, yanıcı gazlardan ayrılarak “doğal gübre” niteliğine kavuşan gübrelerin de ekim yapılan tarlalarda kullanımı, hatta ihtiyaç fazlasının da diğer tarlalarda kullanımı ya da satışı da sözkonusu olabilecektir.

Birçok ülkede kırsal kalkınma ile çevre/doğal kaynak kullanımı boyutunda başarılı bir şekilde uygulanan bir modelden yola çıkılarak yaygınlaşan bu model, ülkemizde de, özellikle Doğu Anadolu bölgesi için uygulanabilir ve etkin bir model olarak ilgili alan uzmanları tarafından önerilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma projelerinde farklı yöntem ve faaliyetler tanımlanmış ve uygulanmış olmasına karşın, genel yapı, işleyiş ve sonuçları açısından örtüşmeler bulunan bu tür uygulama örnekleri üzerinden değerlendirdiğimizde, toplumsal-mekansal gelişmenin öne çıkan bazı bileşenleri açısından aşağıda değinilen konuların önem taşıdığı, ve özellikle mekansal planlama ve siyasa geliştirme aşamalarında dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir:

- Yerelde mevcut doğal değer ve kaynakların etkin, verimli ve uygun teknik/yöntemler kullanılarak değerlendirilmesinin sağlanması, mevcut doğal yapının nitel ve nicel açılardan “taşıma kapasitesi”ne uyulmasının yanısıra, uygulanan üretim yöntemleri açısından toplumsal ve mekansal gereksinimleri de dönüştürecek bir nitelik ortaya çıkarmaktadır. Sözgelimi, temiz enerji uygulamalarının (örneğin biyogaz tesisi) hanelerde ve ortak kullanım ya da üretim alanlarının enerji ihtiyacını karşılamada önemli düzeyde katkıda bulunması, büyük ve orta ölçekli teknik altyapı yatırımlarının gereksinim duyduğu alanların, doğal varlık ve değerlerin toplumsal-iktisadi gelişmeye başka yöntemler kullanılarak (örneğin kültür ve doğa turizmi yolu ile) katkı sağlayabileceği şekilde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca, küresel iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve kademeli

⁷ Kurgunun geliştirilmesinde, UNDP-BTC Küçük Yatırımlar Fonu, UNDP-GEF Küçük Destek Programı, BTC Şirketi Toplumsal ve Çevresel Yatırım Programları, Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi Hibe Programı kapsamında desteklenen projelerin belge ve bilgilerinden yararlanılmıştır.

olarak uyum sağlanması açısından değerlendirildiğinde, temiz enerji yöntemleri ve dirençli doğal ürünlerin kullanımlarının sağlayacağı faydalar da olumlu yan etkiler olarak belirtilebilir.

- Toplumsal mekan çözümlerinde önemli bir bileşen olarak değerlendirilen toplumsal sağlık açısından değerlendirildiğinde, uygulanan geri kazanım/geri dönüşüm yöntemlerinin, etkin ve verimli kaynak kullanımının yerel düzeyde uygulanmasıyla birlikte “yaşam kalitesi”nin artışı yönünde gelişmeler sözkonusu olabilmektedir. Örneğimizde yer alan biyogaz tesisinin, toplumsal sağlık açısından önemli riskler taşıyan gübrelerin insan kullanımının yoğun olduğu konut yakın çevresinde depolanması ve geleneksel yöntemlerle yakıt (tezek) olarak kullanımı sırasında açığa çıkacak zararlı gaz ve mikrop vb. tehditlerin ortadan kaldırılmasına katkısı ile birlikte, organik tarımsal üretimle birlikte sağlıklı beslenme açısından elde edilecek kazanımlar da bu kapsamda gözönüne alınması uygun olacak konulardır.
- Toplumsal cinsiyet ve kadın başta olmak üzere hassas grupların toplumsal-iktisadi yaşama katılımı boyutunda değerlendirildiğinde, bu tür uygulamalar ile, özellikle kırsal alanda konut ve yakın çevresinde yaşamının önemli bir bölümünü sürdüren kadının, özellikle geleneksel olarak kendisine yüklenen, ancak güncel olarak işlevselliği sorgulanan çeşitli sorumluluklardan kurtulmasına temel oluşturabilecek ve böylece toplumsallaşma yapı ve süreçlerini dönüştürerek bilgi, bilinç ve yetkinlik niteliklerini artıracak bir yapının geliştirilmesi olanağı ortaya çıkmaktadır. Örneğimizden yola çıkarsak, biyogaz kullanımı ile temiz enerji altyapısının kurulması, organik tarım çıktısı olarak hazırlanacak ürünlerin teknik ve iktisadi açıdan yüksek nitelikli ve görece olarak daha fazla kadının (ya da süreçte yer alacak engellilerin, hassas grup üyelerinin) kendine ve toplumsallaşmasına zaman ayırmasına, geri kalan zamanda da tolpu ya da tekil olarak düzenlenen iktisadi faaliyetlere katılımına olanak sağlanabilecek görünmektedir. Bu da, toplumsal yaşamda hassas grupların etkinliğinin sağlanmasıyla birlikte emek ve üretimin nitel ve nicel dönüşümüne yol açarak, yerel toplumsal-mekansal örgütlenmenin çözümlenme ve planlanması boyutunda dikkate alınması gereken bir girdi olarak gündeme gelecektir. Ayrıca, “Kadın Dostu Kent” yaklaşımında geliştirildiği gibi, yalnızca kırsal değil, kentsel alanda da kadın ve hassas gruplara yönelik olarak mekansal boyutta da dengeli, eşitlikçi bir yaklaşımın geliştirilmesi de benzer yöntemlerle tanımlanmaktadır.⁸
- Birçok konu başlığında etkileri değerlendirilebilecek bir çerçeve olarak birlikte, belki de bildiri çerçevesinde son olarak değinilmesinin yararlı olacağı boyutu, özellikle bu tür uygulamaların bölgesel, ulusal ve hatta küresel ölçekte toplumsal-mekan gelişim ve dönüşümünde, mekansal organizasyon süreçlerinde ve hatta toplumsal-siyasal süreçlere kadar yansımaları tartışılacak olan yansımalarıdır. Sürdürülebilir kalkınmanın yerel-bölgesel düzeyde gerçekleştirilmesi amacıyla yola çıkan uygulamaların, insanın dirimsel (biyolojik) bir varlık ve toplumsal grupların/toplulukların da özgün bir çatı altında bir araya gelen insanlardan oluşan toplumsal varlıklar olarak, gezegenin doğal varlık ve kaynaklarının kendileri için yaşamsal öneminin bilincine vararak sahiplenme, koruma ve sürdürülebilir kullanımı için bir “toplumsal-siyasal güç” olarak ortaya çıkmalarına da yol açabilmektedir. Bu güç, kendini toplumsal etkinlikler (doğa şenlikleri, siyasal-idari kararlara tepki ya da destek yürüyüşleri, vb.), işbirliğine dayalı kurumsal ya da teknik uygulamalarda (koruma ya da yönetim planlarında STK’ların etkin rolü) olduğu gibi, çeşitli yöntemlerle göstermektedir. Bu sahiplenmenin artarak yaşam alanına bağlılığın artması, yerel kaynakların “sürdürülebilir” kullanımı ile birlikte düşünüldüğünde, başta nüfus hareketlilikleri, kentleşme ve yerleşme biçimlerindeki dönüşüm, altyapı hizmetlerinin sunum ve tasarım-uygulama biçim ve kapsamlarındaki değişim, yerel ve bölgesel üretim biçim, yöntem ve

⁸ Birleşmiş Milletler Kadınların ve Kız Çocuklarının İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Ortak Programı, www.bmkadinhaklari.org (1.11.2010)

altyapılarının dönüşümü gibi, mekan organizasyonun ve planlama açısından önemli bileşenlerinin değerlendirilmesinde de gündeme gelecektir.

4. SK Uygulamalarının Toplumsal-Mekansal Gelişmeyle Etkileşiminin İzlenmesi ve Mekansal Strateji/Planlama Süreçlerine Yansımalarında Temel Yaklaşım Nasıl Olmalı?

Son on yıllarda giderek artan ve evrilen bir şekilde, ağırlıklı olarak küresel müdahillerin mali ve teknik destek programları aracılığı ile yaşam bulan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının somut uygulamalarının, tanımlanan proje belgelerinin uygulama başarısı ve sonuçlarının yalnızca idari, siyasi, toplumsal ve iktisadi açıdan “sürdürülebilirliği” ve “yaygınlaştırılma” düzeylerinin kısıtlı ve bütünlük olmayan bir yapı ile izlenerek değerlendirildiği bilinmektedir. Bu nedenle, özellikle toplumsal-mekansal gelişme boyutunda olası ve mevcut yansımaları, etki ve etkileşimlerinin nitelikli ve yeterli veriye dayalı olarak kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi, bulunduğumuz aşamada ne yazık ki mümkün görünmektedir. Ancak, önceki bölümlerde aktarılan çerçeve gözönüne alındığında, aşağıdaki temel tartışma çerçevesinin, toplumsal mekanın örgütlenmesi ve planlamasına yönelik gerçekleştirilecek tüm çalışmalarda gözönünde bulundurulmasının önem taşıdığı düşünülmektedir.

Öncelikle, farklı içerik ve nitelikte hazırlanan “proje” ve “program” uygulamalarının, temel eylem ve destek alanlarının belirlenmesinde, öngörülen toplumsal fayda ve etkilerinin tanımlanmasının yanısıra, mekansal etki ve etkileşimlerinin de çözümlenmesine olanak sağlayacak bir izleme, değerlendirme, yönlendirme ve veri oluşturma çerçevesinin kurgulanması ve işlerlik kazandırılması önem taşımaktadır. Uygulamanın belirli zaman diliminde, belirli bir kuruluşun öngördüğü toplumsal ya da çevresel fayda ya da etkilerin çok ötesinde bir etkileşim zincirini başlatacağı aksi iddia edilemeyecek bir gerçeklik olarak önümüzdedir. Bu nedenle, destek çerçevesi hangi başlık altında olursa olsun, toplumsal hedeflere sahip ve belirli düzeyde dönüşüm ve gelişimi hedefleyen her faaliyetin, mekansal gelişmeyi etkileyen bir yanı olduğu ve bunun da yerel-bölgesel mekansal strateji ve planlama çalışmalarında yer alması gereği kurumsal düzeyde de yansıtılmalıdır. Bu süreçlerin izlenmesi, eşgüdümünün sağlanması, gereklilik ve yeterliliklerinin sağlanmasında yerel ve ulusal düzeyde örgütlenmiş, kamusal görev üstlenmiş toplumsal ve mekansal planlamadan sorumlu kuruluşların sorumluluk alması, faydalanıcı konumundaki yerel ve bölgesel kuruluşların da bu gerekliliğin bilincinde olarak gerekli verileri ve bilgilendirmeyi sağlaması önemli bir açığı giderecek bir uygulama olabilecektir.

Özellikle farklı nitel ve nicel özelliklere sahip yerel düzeydeki uygulamaların, birbirleriyle eşgüdüm içerisinde, bütüncül bir strateji ve eşgüdüm içerisinde faaliyetlerini yürütmesi, gerçek anlamda doğal ve beşeri kaynaklarla, zaman boyutunda etkin ve verimli bir uygulama sürecinin gerçekleştirilerek sürdürülebilirliği sağlamış olacaktır. Doğal olarak, bu sürecin ulusal siyasalar boyutunda da desteklenmesi ve KENTGES örneğinde olduğu gibi tanımlı ve taahhüt altına alınmış bir yapıyı da tanımlaması önem taşımaktadır.

Ülke düzeyinde, farklı kapsam ve yöntemlerle gerçekleştirilen sayısız proje faaliyetinin bu şekilde izlenebilirliği ayrı bir tartışma konusudur. Ancak, özellikle bilişim ve mekansal bilgi sistemlerinin sağladığı olanaklar doğrultusunda, bilgi paylaşım ve çözümlenmesine olanak sağlayabilecek bu tür bir bütünlük izleme ve değerlendirme altyapısının kurulum ve kurgulanmasının, ya da mevcut bazı benzer kurumsal atyapılarla (Çevre ve Orman Bakanlığı ve DPT Proje İzleme veritabanları gibi) ilişkilendirilmesinin olanaklı olduğu açıktır. Bu tür bir eşgüdüm altyapısı ile sağlanacak veri paylaşım ve iletişim örüntüsü, mekansal çözümleme ve planlama için kullanılacak karar destek sistemlerinde dikkate alınması gereken ve önceki bölümlerde ayrıntıları aktarılan ek bilgi ve bileşenlere ilişkin verilerin de sağlanması mümkün olacaktır.

Belirtilen bu yapının geliştirilmesi ve işler hale getirilmesinin, uygulamalarda tanımlanan başarı-performans göstergelerine, mekansal gelişme, yaşam kalitesi ve taşıma kapasitesine yönelik değerlendirmelerde kullanılmak üzere, doğal kaynakların kullanım-geri dönüşüm-yeniden kullanım düzeylerinin ortaya çıkarılmasını sağlayacak olanlarının eklenmesinin de yarar sağlayacağı düşünülmektedir. Doğal olarak bu çözümlemenin, özellikle toplumsal mekana ilişkin çözümleme ve

plalama açısından önemli bir girdi olarak gördüğümüz, yaşam kalitesine ve göstergelerine ilişkin yerel/bölgesel algılar ve nitel farklılaşmaların yansımalarını da çözümleyecek nitelikte kurgulanması da ayrıca önem taşımaktadır.⁹

Sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının toplumsal-mekansal yansımalarının çözümlenmesi ve planlama çalışmalarında temel girdi olarak değerlendirilmesine ilişkin tasarlanacak sistematik yaklaşımların, en azından aktarılmaya çalışılan temel konuları kapsayacak ve ulusal ve bölgesel kalkınma siyasalarıyla ilişkili olarak geliştirilecek mekansal gelişime yönelik siyasalardan kentsel tasarım ölçeğine kadar ilerleyen süreçleri gözönünde bulundurma kaygısını taşıması önemlidir. Bu kaygının, olumlu sonuçlara ulaşıldığı varsayılan uygulamalardan yola çıkılarak “ulaşılabilir yerel kalkınma düzeyinin geliştirilmesi ve sürdürülebilirliğini sağlayacak beşeri, iktisadi ve doğal/çevresel kaynakların, dış müdahiller olmadan yerelde sağlanması ve geliştirilmesinin olanaklılığı” temel sorusunun yanıtını bulmaya yönelik sorgulamaları geliştirecek şekilde genişletilmesi mekansal toplumsal-mekansal gelişme ve planlamaya yönelik girişimlerin temel soruları arasında yer almasını sağlamak tartışmamızın ilk aşamasının çıktısı ve yeni tartışma çerçevesinin başlangıcı olarak düşünülmektedir.

Referanslar

- Çevik M., (2010), “Sürdürülebilir Kalkınma Uygulamalarının Çevresel ve Toplumsal-Mekansal Etkileri Kapsamında Yerel “Sürdürülebilir” Kalkınma Stratejileri için İlke ve Yöntemler Üzerine bir Tartışma”, 13. Ulusal Bölge Bilimi/ Bölge Planlama Kongresi, (yayımlanmamış bildiri metni), İstanbul
- BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi (2008), Uygulamada Sürdürülebilir Kalkınma: Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi, Ankara
- BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi (2007a), Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi, Yayımlanmamış Proje Sunum ve Araştırma Notları, Ankara
- BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi (2007b), Küçük Yatırımlar Fonu Hibe Başvuru Kılavuzu, Ankara
- BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi (2007c), Küçük Yatırımlar Fonu 1. Dönem Çalışmaları, Hazırlayan: B.Gülçubuk, Eryılmaz Ofset, Ankara
- BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi (2009), Küçük Yatırımlar Fonu 2. Aşama Nihai Rapor ve Etki Değerlendirmesi, Yayımlanmamış Proje Raporu, Hazırlayan: M. Çevik, Ankara
- Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı Şirketi (2008), Geleceğe Temel Atmak: Toplumsal Yatırım Programı-Bölgesel Yatırım Girişimi, Fersa Ofset, Ankara
- United Nations (2004), Basic Facts About the United Nations, United Nations Department of Public Information, New York (2006 Reprint)
- BM Küresel İlkeler Sözleşmesi Ofisi (2007), İmzadan Sonra: Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesine Katılım Rehberi, Çeviri: Hatay, A., British Council (Türkçe Basımı), Ankara
- Talu, N., (2009), Yerel Yönetimlerde AB Çevreciliği: Uyum Sorunları, Nobel Yayıncılık, Ankara
- Kalkınma Atölyesi, (Editör: E. Karabıyık) (2005), Türkiye’de Kalkınma Kuruluşları, BRC Ofset, Ankara
- Çevik, M., (2002), Kıta Avrupası – Avrasya- Orta Doğu Ekseninde Türkiye’de Kentsel ve Bölgesel Dönüşüm: İlkeler, Kurallar ve Kurumlar, 10. Ulusal Bölge Bilimi/ Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı, İTÜ, İstanbul.
- BM Kalkınma Programı (UNDP) Avrupa ve BDT Bölgesel Bürosu ile Coca Cola Avrasya Grubu Bölgesel Su Ortaklığı Girişimi, “Her Damla Değer Katar”Projesi, www.everydropmatters.org (2010 Kasım’da ziyaret edildi)
- BM Kalkınma Programı (UNDP) Türkiye Ülke Ofisi, www.undp.org.tr, (2010 Kasım’da ziyaret edildi)
- BM Küresel Çevre Fonu Küçük Destek Programı (SGP), www.gefsgp.net, (2010 Kasım’da ziyaret edildi)
- BM Binyıl Kalkınma Hedefleri Fonu (MDG-F), www.mdgf-tr.org, (2010 Kasım’da ziyaret edildi)
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, www.dpt.gov.tr, (2010 Kasım’da ziyaret edildi)

⁹ Yaşam kalitesi ve göstergelerine ilişkin tartışma ve değerlendirmeler için: Tekeli, İ (2010), Gündelik Yaşam, Yaşam Kalitesi ve Yerellik Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İlhan Tekeli Toplu Eserler, No:12, İstanbul

